

Bogdan Muscalu

Tradiții romane în istoria serviciilor de intelligence

Roman traditions in the history of intelligence services

Abstract: *The Roman Empire had a Secret Service organized in two parts: one was military and the other was civilian. The two parts served the Emperor indirectly. The main troops engaged in the intelligence products were the frumentarii, the speculatores, the exploratores and the Praetorian Guard. The appointment of the frumentarii as part of the “Roman Secret Service” is mentioned during Hadrian’s time. They were perpetuated as far as Diocletian’s reign, who transformed the troops in the agentes in rebus. The present paper deals only with the “Intelligence Service” of the Principate.*

Cuvinte cheie: *frumentarii, speculatores, exploratores, delatores, Imperiul Roman, provincia Dacia*

Keywords: *frumentarii, speculatores, exploratores, delatores, Roman Empire, Dacia province*

Imperiul Roman, prima mare putere din istorie, cu evoluție seculară, nu putea atinge stadiul de superputere militară fără un serviciu de informații. Despre existența lui s-au făcut puține referiri în literatura istorică de specialitate, iar pentru prezența unor elemente ale „serviciului secret roman” în mediul provincial se cunosc doar câteva studii.

Cu toate acestea, vom trasa principalele structuri angrenate în activitatea de intelligence, în baza izvoarelor antice – epigrafice / arheologice, literare – și a istoriografiei moderne și contemporane.

„Serviciul secret” al Imperiului Roman avea drept componente o parte militară și una civilă, amândouă supuse indirect împăratului. Au fost identificate la nivelul activității de intelligence un număr de categorii militare implicate în culegerea de informații, în transmiterea lor, cât și în măsurile luate atunci când situația o impunea. În această categorie se încadrează *frumentarii, speculatores, garda pretoriană, exploratores*¹.

Rolul cel mai important revenea *frumentarii*-lor. Părerile referitoare la activitatea, atribuțiile și organizarea lor sunt împărțite, istoriografia contemporană înregistrând vii dispute. Cercetătorii au conchis că ei reprezentau un „serviciu secret”. Studiile întreprinse

1. Tănase – Muscalu 2014, 7-29.

de R. Paribeni², Alfred von Domaszewski³, W. Sinnigen⁴, J. C. Mann⁵ și N. B. Rankov⁶ au trasat liniile de studiere și organizare a acestei categorii speciale a structurilor statului roman. Pentru spațiul românesc, contribuții lăudabile sunt lucrările lui S. Pribac și G. Cupcea, care tratează mențiunile epigrafice despre *frumentarii* și *speculatores*, respectiv rolul acestora în provincia Dacia⁷.

Inscripțiile care pomenesc rangul de *frumentarius* sunt reduse numeric, fiind descoperite, în general, în jurul castrelor diferitelor legiuni. Perioada lor de datare este cuprinsă cronologic pe parcursul secolului II și secolul III p.Chr.

Indiciile unei forme de spionaj și informare existau încă dinaintea Principatului, dar nu în modul organizat, cu înțelesul modern. Situația politică complexă din secolului I p.Chr., teama unor împărați de a nu cădea pradă unor comploturi sau autoritarismul au dus de multe ori spre paranoia, fiind utilizate informații false sau neverificate, ce însemnau pentru acuzat, de obicei, condamnarea la moarte. Mijloacele de coerciție ale împăratului erau armata, garda pretoriană și asasinii plătiți. Crimele abominabile, eliminarea presupușilor opozanți sau a contracandidaților coincid cu înțelesul actual al poliției politice. Augustus, Tiberius, Caligula, Nero, Domitianus sunt câteva exemple dintr-un șir lung de împărați romani care au folosit informații sau au creat informații în servirea intereselor proprii sau pentru menținerea frâielor Imperiului Roman.

Situația incertă și fragilitatea poziției de la începutul domniei lui Hadrianus, până la anihilarea „complotului celor patru consulari”, îl determină pe urmașul lui Traian

2. Paribeni 1905, 310-320.

3. Domaszewski - Dobson 1967, 34-35, 104.

4. Sinnigen 1959, 238-254; Sinnigen 1961, 65-72; Sinnigen 1962, 213-224.

5. Mann 1988, 148; Mann 1988a, 149-150.

6. Rankov 1990, 176-182.

7. Pribac 1996, 123-127; Cupcea 2008, 263-279; Cupcea 2009, 305-314.

să pună bazele unui serviciu, inițial de curierat, care să înlocuiască utilizarea gărzii pretoriene în scopul amintit, printr-o rețea de atașați militari cu rol de spioni, specializați în culegerea de informații, în destabilizarea de situații în câmpurile operative și manipularea unor persoane din conducerea teritoriile vizate⁸. Rose Mary Sheldon susține înființarea de către Domitianus a serviciului secret roman organizat militar. Ipoteza este interesantă datorită utilizării unor elemente de poliție secretă de către împăratul amintit împotriva opozițiilor, dar nu se cunosc izvoare scrise și arheologice care să confirme supozițiile autoarei⁹. Conversia *frumentarii*-lor în serviciu secret și teama pe care aceștia o inspirau oamenilor sunt indicii ale folosirii lor pentru represiune politică. Aceste lucruri vor fi uitate în timpul domniei lui Antoninus Pius, domnie caracterizată prin libertate și încredere¹⁰. Stilul de guvernare al lui Antoninus Pius și ulterior al lui Marcus Aurelius pare să fi influențat transformarea *frumentarii*-lor din poliție politică într-un „serviciu de intelligence”, cu limitele temporale ale termenului în sine. Etimologia termenului de *frumentarii* indică rolul inițial al categoriei militare, asigurarea cu *frumentum* a armatei romane – aprovizionarea cu cereale¹¹. Faptul în sine va reprezenta o acoperire în activitatea de informații a militarilor amintiți.

Tot Hadrianus a dat o lege prin care centurionii să fie strict de origine italică. În timpul domniei lui Septimius Severus, un *centurio frumentarius* putea deveni *hastatus*, iar rigurozitatea privind originea lor încetează¹².

La început, rolul fundamental al *frumentarii*-lor era cel de a transmite mesajele între împărat și provincii, după cum reiese din opera lui Cassius Dio și dintr-o inscripție funerară de la Salona: γραμματοφοροι sau αγγελιαφοροι la istoricul roman¹³; și *cucurrit frumentarius* în piatra tombală¹⁴. În relatările despre viețile lui Maximus și Balbinus, *Scriptores Historiae Augustae* amintește „*scriptum est praeterea ad omnes provincias missis frumentariis*”¹⁵, iar o inscripție din Appia (Asia) se referea la o scrisoarea a împăratului Phillipus Arabs către M. Aurelius Eglectus transmisă de un *frumentarius*¹⁶. În *SHA, Vita Hadriani* este amintit un *frumentarius* trimis să îl spioneze pe un proeminent senator roman, iar în biografia lui Macrinus și Claudius, militarii sunt asimilați spionilor imperiali. Ei apar ca asasini în serviciul împăratului în relatările despre Commodus, Iulianus și Pescenius Niger, activitate amintită și de Herodian, care descria încercarea lui Septimius Severus de a-l elimina pe Clodius Albinus¹⁷. În secolul III p.Chr., numele

8. *Scriptores Historiae Augustae, Vita Hadriani*, 10, 2 – 11, 1 (în continuare *SHA*); Syme 1988, 159-160; Birley 2008, 137.

9. Sheldon 2005, 250-251, bazându-se probabil pe informațiile lui Tacitus, *Agricola*, 40, 1; 41, 4.

10. Birley 2008, 153.

11. *ERE*, s.v. *frumentarii*, 211.

12. Pribac 1996, 124-125.

13. Cassius Dio, *Istoria Romană*, LXXIX, 14.1; 79, 15.1; 79, 39.3.

14. *CIL* III, 2063 = *ILS* 2370.

15. *SHA, Vita Maximi et Balbini*, 10.3; cf. Herodian, *Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu*, VII, 7.5; În secolul IV, *frumentarii* sunt identificați cu *agentes in rebus* sau *veredari*, cf. Hieronymus, *In Abdiam*, 1, ver. 17-18.

16. *CIL* III, 14191: „*Julius P]hi[lippus P. F. Aug.] .... M. Au[r. Eglecto] pe[r] Didymum mili[t]e[mf]rum(entarium)*”.

17. Spioni: *SHA, Vita Hadriani*, 11; *Vita Macrini*, 12; *Vita Claudi*, 17.1; cf. Cassius Dio, *Istoria Romană*, LXXVIII, 17.1.; asasini: *SHA, Vita Commodi*, 4.5; *SHA, Vita Iuliani*, 5.8; *SHA, Pescenius Niger*, 2.6, cf. *CIL*

acestui corp special acumulase o reputație negativă¹⁸, care va duce în final la reforma lui Dioclețian¹⁹.

Studiile întreprinse de cercetătorii epocii romane imperiale au stabilit unele elemente specifice. Astfel, cartierul general al *numerus frumentariorum* era *Castra Peregrina*, aflată pe Mons Caelius, în Roma²⁰. Săpăturile arheologice au reliefat dimensiunile barăcilor din *Castra Peregrina*, care puteau adăposti aproximativ 400 de militari, deci 12-13 din fiecare legiune a Imperiului²¹. Comandantul lor era un *princeps peregrinorum*, militar cu gradul și statutul unui centurion senior. Următorii în ierarhia „serviciului” se situau *subprinceps* cu grad de centurion, celelalte oficii atestate epigrafic în Roma incluzând gradele de *optio peregrinorum*, *canaliciarius* și *aedilis castrorum*. Ofițerii de informații, *frumentarii*, erau trimiși în provinciile Imperiului, unde operau sub conducerea propriilor centurioni (sau șefi direcți), *centuriones frumentarii*²².

Există indicii despre prezența unor *stationes*, în apropierea Romei Aeterna, atribuite *frumentarii*-lor, dar acestea lipsesc cu desăvârșire în provincii. Baze ale serviciului existau în capitalele provinciilor sau pe lângă sediile de legiuni din capitalele militare provinciale: un *frumentarius* numit în fruntea unei închisori din Ephesus²³; un *frumentarius* servind în staff-ul guvernatorului Pannoniei Inferior, aparent însărcinat cu construcția unei *schola* la Aquincum pentru *speculatores* din legio I Adiutrix și legio II Adiutrix²⁴; un *centurio frumentarius* desemnat de detașamentele legionare să se îngrijească de refacerea zidurile orașului Salona, capitala provinciei Dalmatia²⁵.

O vie dispută a creat ipoteza că *frumentarii* au servit în *officium consularis* al guvernatorilor de provincie, A. Von Domaszewski aducând argumente în favoarea acesteia, iar J. C. Mann și N. B. Rankov susținând că nu sunt destule dovezi, în ciuda faptului că ei au fost transferați în *officium* după lăsarea la vatră sau pentru merite deosebite. Asemănătoare este și avansarea unui *frumentarius* în *officium tribunus legionis*: doi *frumentarii* din legio VIII Gemina și legio XXII Primigenia, înregistrați ulterior drept centurioni în cadrul aceluiași legiuni²⁶. Nici cartierul general al „serviciului secret”, *Castra Peregrina*, nu făcea excepție. Sunt atestați *frumentarii* ridicați la rangul de *optio peregrinorum* și *centurio frumentarius*²⁷. Pentru merite deosebite și loialitate, *frumentarii* erau avansați din anturajul guvernatorului direct de către împărat. Aceștia puteau fi promovați prin statutul de *speculator* în centurionat, devenind eligibili pentru avansare în *Castra Peregrina*, alături de alții care nu fuseseră implementați ca și spioni („cârțițe”) în anturajul guvernatorului provinciei. *Frumentarii* care operau sub ordinele directe ale unui

X, 6657 = *ILS* 1387; Herodian, III, 5.4-5.

18. Cassius Dio, *Istoria Romană*, LXXIX, 15.1.

19. Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 29, 44.

20. Ammianus Marcellinus, *Istoria Romană*, XVI, 12, 66: „in castris peregrinis, quae in monte sunt Caelio”.

21. Sheldon 2005, 251.

22. Mann 1988a, 149.

23. Ephesus, capitala Asiei cf. *CIL* III, 433 = *ILS* 2368.

24. *CIL* III, 3524 = *ILS* 2375.

25. *CIL* III, 1980 = *ILS* 2287.

26. *CIL* XIII, 8282; *ILS* 9279; *AE* 1930, 151 = *AE* 1938, 20; *CIL* XIII, 668.

27. Pentru *optio peregrinorum* a se vedea *CIL* XI, 1322; pentru *centurio frumentarius*: *CIL* III, 2063; *CIL* VI, 36853 (posibil centurion în legiune).

centurio, care răspundea în fața împăratului, puteau nu numai să aresteze²⁸, ci și să ucidă la ordin²⁹. Promovarea unui centurion îi garanta accesul la o funcție deschisă ordinului ecvestru.

J. C. Mann își fundamentează teoria pe o listă descoperită la Lambaesis, păstrată parțial și care cuprindea persoanele din *officium*-ul guvernatorului Numidiei, datată la începutul secolului III p.Chr.³⁰. După patru *speculatores* și 30 de *beneficarii consularis* sunt enumerați șase *candidati* și cinci *ex-frumentarii*, *quaestionarii*, cinci *beneficarii sexmestris* și un *haruspex*³¹. Alte epigrafe latine înregistrează promovări ale unor persoane de la rangul de *frumentarius* la cel de *beneficiarius consularis*, indicând o promovare în *officium consularis*³². Acei *candidati* sunt considerați a fi pe lista de așteptare pentru eliberarea unui post de *beneficiarius*, în mod asemănător foștilor *frumentarii*³³.

Considerăm că, deși aparențele indică apartenența lor la *officium*-ul guvernatorilor, rostul lor era altul. Exponenții acestei categorii speciale răspundeau doar în fața persoanei împăratului, pentru care realizau culegerea de informații, aveau misiuni secrete sau asigurau curieratul sarcinilor specifice pentru guvernatorul provinciei. Nu este exclusă ipoteza că beneficiarul unor informații prețioase era și guvernatorul, reprezentantul împăratului în teritoriu.

Revenind la trimiterea în teritoriul Imperiului Roman a „ofițerilor de informații”, au fost cercetate mai multe astfel de cazuri, fiind amintiți în: legio VII Gemina (Hispania Tarraconensis), un *centurio frumentarius* în I Adiutrix (Pannonia Superior), în Noricum, unde a fost transferată legio II Italica în 171 p.Chr.; un *frumentarius* al legiunii I Adiutrix și un *centuriones frumentarii* din legio III Cyrenaica (Arabia) și legio II Traiana (Egipt) în Dalmatia; *frumentarii* din legio I Italica (Moesia Inferior) și legio X Fretensis (Syria Palaestina) în Achaia; *frumentarii* din legio VIII Augusta (Germania Superior), X Gemina și I Adiutrix (Pannonia Superior), din legio VI Ferrata (Syria Palaestina), un *centurio frumentarius* al legio XIII Gemina (Dacia) în Asia³⁴. Precizăm că fiecare provincie militarizată avea, aproape întotdeauna, câte un *frumentarius* la una din legiunile staționate³⁵.

În Dacia romană nu lipsesc mențiunile membrilor serviciului secret roman. Prima atestare documentară a unui *frumentarius* în provincia Dacia este reprezentată de epigrafa de la Apulum, care îl pomeneste pe Ti. Claudius Vibianus, *centurio frumentarius* în legio XIII Gemina. Inscripția se datează în timpul domniei împăratului Publius Aelius

28. Eusebius, *Istoria Ecclesiastică*, VI, 40.

29. SHA, *Didius Iulianus*, 5, 8 cu CIL X 6657 = ILS 1387, AE 1945,80

30. Domaszewski - Dobson 1967, 34; Mann 1988a, 149-150.

31. AE 1917, 18, 57.

32. CIL II, 4154 = ILS 2369; CIL III, 3020; CIL VIII, 17627.

33. Trei inscripții atestă existența unui *beneficiarius consularis ex frumentario*. Promovarea în cadrul *officium consularis*: la rangul de *beneficarius consularis*: CIL II, 4154; CIL III, 3020 = ILS 10057 (ex fru(mentario) bf. cos.); CIL VIII, 17627 (e|x frumen[ta]rio bf cos); AE 1917/18, 57 indică cinci ex frum(entariis); Spomenik, 71, 1931, no. 209 (bf cos ex fru(mentario)); la rangul de *commentariensis*: CIL XIII, 1771, *apud* Rankov 1990, 180, nota 19.

34. Rankov 1990, 177, nota 6 cu toate mențiunile epigrafice.

35. Singura excepție de la regulă apare în Dacia, cf. CIL III, 1474 (VI Victrix from Britain); IDR II, 35 (un centurion al legio IIII Flavia - Moesia Superior) și în Numidia, cf. CIL VIII, 2867 (legio V Macedonica din Dacia); un militar din legio VI Victrix a fost comemorat de tatăl său, ceea ce denotă o comemorare din partea familiei, cum apare și în inscripția de la Drobeta, *apud* Rankov 1990, 177, nota 7.

Hadrianus, deci între anii 117-138 p.Chr³⁶. Pentru legio III Flavia este atestat un *centurion frumentarius*, C. Titius Ianuarius, originar din Camulodunum (Britannia), decedat la Drobeta. Aceasta se datează din perioada domniei împăratului Hadrian³⁷. Într-o inscripție funerară de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa este menționat un *miles frumentarius*, răposat la 19 ani, Publius Antonius Victor, din legio VI Victrix. Cronologic, poate fi încadrată pe baza analizei onomastice, în perioada de domnie a împăratului Gordian Tres, deci în intervalul 239-244³⁸.

Două inscripții vorbesc despre combatanți ai legio XIII Gemina Severiana. Prima inscripție descoperită la Sarmizegetusa, este dedicată de Caius Iulius Valerianus, *frumentarius* și *decurio* al Coloniei sus-menționate, în onoarea lui Caius Iulius Valerius, fost beneficiar consular, *decurion* și *duumvir* în Sarmizegetusa Metropolis³⁹. Poate fi încadrată cronologic în perioada anilor 222-235 p.Ch., cunoscându-se faptul că Severus Alexander este cel care acordă orașului Sarmizegetusa epitetul de „*metropolis*”. A doua provine de la Roma, fiind o inscripție ridicată de Marcus Aurelius Sophaenitus, în onoarea lui Severus Alexander, împreună cu un coleg frumentar din legiunea VIII Augusta. În aceeași inscripție apare și mențiunea unei *statio* a colegiului de frumentari⁴⁰. Epigrafa este databilă în perioada 222-235 p.Chr., iar cognomen-ul Sophaenitus indicând o origine greco-orientală a dedicantului.

Marcus Aurelius Berulus este al patrulea *frumentarius* aparținând legiunii XIII Gemina. Numele său apare într-o inscripție funerară din Roma⁴¹. Ținând cont de faptul că Septimius Severus este primul împărat care permite accesul elementelor nelatine în pozițiile cheie ale armatei și administrației romane, monumentul epigrafic se poate data după anul 193 p.Chr.

Considerăm că divulgarea identității ofițerilor în timpul activității nu era dorită din cauza riscului deconspirării. Acest fapt reiese din mențiunile acestei ocupații în inscripții funerare, mai rar în inscripții onorifice, și aceasta numai după părăsirea armatei sau îndeplinirea unei misiuni la sediul unei legiuni. Membrii acestei categorii militare specializate care au decedat la Roma au fost comemorați de *frumentarii* legiunilor din provincia în care au servit⁴². Asemănările cu *speculatores*, cu care își desfășoară activitatea în strânsă legătură, reprezintă indicii ale apartenenței lor la serviciul secret roman și la activități specifice frontului secret.

Cealaltă categorie implicată în serviciul secret roman ca și componentă militară este reprezentată de *speculatores*. Aceștia formau un departament special al gărzii pretoriene, care a fost creat inițial în scopul curieratului, cercetării și spionajului. Era echivalentul serviciului intern de informații, angrenați în contraspionaj, interceptări,

36. *CIL* III, 7041.

37. *IDR* III, 35.

38. *IDR* III/2, 379. Este un caz distinct datorită vârstei ofițerului roman de informații. Se poate afirma că încadrarea în unitatea specifică se realiza de timpuriu. Nu se cunosc cauzele decesului tânărului, fapt care lasă loc de interpretări.

39. *IDR* III/2, 113.

40. Pribac 1996, 123-124.

41. *CIL* IV, 3356.

42. Rankov 1990a, 167; Faure 2003, 411.

informări. *Speculatores*, alături de compartimentul format din *questionarii* au primit o reputație sinistă, aceea de asasini plătiți și torționari în slujba împăratului roman⁴³. Nevoia unui asemenea corp special era una firească, cunoscând numeroasele funcții non-militare ale gărzii imperiale. Se pare că împărțeau cartierul general – *Castra Peregrina*, cu *frumentarii*.

În timp, *speculatores* au devenit familiari cu intrigile de la palat, datorită informațiilor accesate. De numele lui Lucius Aelius Seianus, prefectul praetoriului în timpul lui Tiberius, este legată și prima utilizare a acestui corp militar în spionaj, asasinat politic ori pentru torturi crude.

Accesul în rândul *speculatores* era condiționat de proveniența din rândul veteranilor cu mai mult de cinci ani în serviciu⁴⁴. În timpul lui Nero, prefectul praetoriului – Ofonius Tigellinus s-a folosit de speculatori pentru a-și vâna inamicii, mai ales pe membrii conspirației lui Piso. Pentru folosirea lor în intervențiile dure există mențiuni în timpul lui Vespasian, Titus și Hadrianus⁴⁵. Un fapt istoric denotă utilizarea de către Publius Attianus Acilus, prefectul pretorienilor lui Traian și a urmașului său, a unor agenți speculatori trimiși împotriva rebelilor în timpul lui Hadrianus. Prin folosirea lor au fost executați cei patru generali participanți la acel „complot al consularilor”⁴⁶. Și exemplele ar putea continua.

În cadrul *officium*-ului guvernatorului de provincie, speculatorii au servit drept curieri, spioni, dar și forță de represiune împotriva oricărui act de nesupunere. Proveniți din garda pretoriană, deci soldați de elită, se raportau mereu la conducătorul suprem – împăratul. Din numeroasele exemple de măsuri punitive din operele antice se observă îndeplinirea ordinelor cu promptitudine de către *speculatores*⁴⁷.

După N. J. E. Austin și N. B. Rankov un *officium consularis* al unei provincii cu o singură legiune era alcătuit din: doi *cornicularii*, doi *commentarienses*, zece *speculatores*, aproximativ 60 de *beneficarii*, aproximativ 10 *quaestores* și posibil un *haruspex*, la care se adaugă alți ofițeri și *singulares*. Cei menționați aveau ca și sarcini: să îl asiste pe guvernator pe linia administrării provinciei și a punerii în aplicare a justiției provinciale⁴⁸. Sursele epigrafice relevă sarcinile ofițerilor care participă la aplicarea efectivă a justiției: centurionii anchetează, *cornicularii* supravegheau execuții de capitale, *commentarienses* înregistrau fiecare decizie luată de către guvernator, *speculatores* puneau în aplicare pedepsele capitale, *beneficarii* sau *frumentarii* îi sprijineau, *quaestarii* (au rol polițienesc) conduceau anchetele, torturau persoanele anchetate⁴⁹.

În acest context, în *officium*-ul guvernatorului Daciei participau 20 de *speculatores*, zece pentru fiecare legiune staționată. În Dacia romană sunt menționați epigrafic un număr de aproximativ 24 *speculatores* (doisprezece din Legio XIII Gemina, 11 din Legio V Macedonica și un *speculator* din Legio VII Claudia la Aquae – Cioroiu Nou), la Apulum

43. *ERE*, s.v. *speculatores*, 512.

44. Clauss 1973, 82-109.

45. Sheldon 2005, 278.

46. *SHA, Vita Hadriani*, 10, 2 – 11, 1; Birley 2008, 137-138.

47. Rankov 1990, 180-181, nota 26 cu toată bibliografia.

48. Austin-Rankov 1995, 152-153.

49. Cupcea 2008, 264.

[Pro s]qluae Seueri [et Anto]nin[i A]ug[ustorum] et [Getae Caes(aris)]		
sc[ho]lam speculatoru[m] [.....] impen-		
dio suo feceru[n]t [.....] [NN] [.....]		
iussu M[ag]i ul(i) S[er]u[us] o(n)s(ularis) Dac(iarum) III n[om]i(na) 7 quor(um) in [fr(a) scrip(ta) sunt]		
5	Vlp[er]ius Bacchius (centurio) leg(ionis) XIII	[...] Galus [... ? Max]imian(us)
	G(eminae)	
	Iul(ius) Tacinus (centurio) leg(ionis) V	[...] Cocceius [I[...]]
	M(acedonicae) p(iae)	
	Cla[ud]ius Clau[di]anus (centurio) leg(ionis) V	[...] Vr[...]
	M(acedonicae) p(iae)	[...] ian(us)
	[A]el(ius) Valerius corn(icularius)	[...] s
	[?] An[t]onius Vr[...], corn(icularius)	[...] n(us)
10	[...] An[...]	[...]
	[...] Cl[...]	[...]
	[...] Fa[...]	[...]
	[...]	[...]
	[...]	[...]

CIL III 14479 = AE 1901, 154 = IDR III/5, 426, reconstrucție grafică și interpretarea după I. Piso (*apud* Cupcea 2008, 279).

funcționând o *schola speculatorum* la sfârșitul secolului II p.Chr, o asociație sau colegiu al militarilor activi pe lângă caastrele legionare⁵⁰. Monumentul epigrafic de la Apulum care menționează *schola speculatorum*, sediul *collegium*-ului acestora, ca parte a *praetorium consularis*, are o importanță majoră, deoarece atestă un număr de 20 de *speculatores* activi în momentul ridicării inscripției, posibil și un *optio speculatorum* (conducătorul *collegium speculatorum*)⁵¹. În afara acestui monument, doar cinci epigrafe din Dacia, databile în secolul III p.Chr., atestă această funcție militară specială.

50. IDR, II, 141; CIL III, 7741 = 14479: *schola speculatorum* (Apulum, circa 198-199 p.Chr.).

51. CIL III 14479 = AE 1901, 154 = IDR III/5, 426.

A. von Domasewski susține posibilitatea ca promovările în funcțiile ierarhice superioare din cadrul *officium consularis* să urmeze un model: *frumentarius* – *beneficiarius consularis*, *beneficiarius consularis* – *speculator*, *speculator* – *commentariensis*, *commentariensis* – *cornicularius consularis*, *cornicularius consularis* – *centurio legionis*. De asemenea, admite că începând cu domnia lui Septimius Severus un *speculator* ar fi putut fi promovat direct la centurionatul legionar⁵².

Din studierea izvoarelor literare și a izvoarelor epigrafice a rezultat faptul că acțiunile celor două mari categorii informative, componente ale serviciului de informații roman, sunt strâns legate, *frumentarii* acționând, în principal, în culegerea informațiilor, iar *speculatores* în cele represive.

Nu vom insista prea mult asupra celorlalte unități implicate în culegerea de informații, trecând în revistă rolul. Astfel, categoriile prezentate anterior au ca beneficiar al activității informative persoana împăratului și aparatul de stat, unitățile militare specializate de mai jos având rol pe câmpurile de bătaie.

Exploratores par a aparține mai degrabă unui serviciu de informații extern sau al serviciului de informații al armatei. Ei erau organizați în unități de cavalerie ușoară compuse din barbari, servind sub conducere militară romană⁵³. *Exploratores* sau *numeri exploratorum* erau cercetași, desfășurând acțiuni de informare, recunoaștere și patrulare în timpul expedițiilor militare, în zonele de frontieră ale Imperiului, în *Barbaricum* și alte teritorii inamice țineau sub observație triburile sau statele vecine⁵⁴. În Dacia sunt cunoscute trupele de cercetași organizate în *numeri*: *Numerus Exploratorum Germanicianorum* (Orăștioara de Sus) și *Numerus Exploratorum Britannicianorum* (Cigmău), ultimii fiind transformați în enigmatică *pedites et equites singulares* de la Apulum (posibil *Numerus Singulariorum Britannicianorum*, garda guvernatorului Daciei)⁵⁵. Unitățile de tip *numerus* nu erau numai unități neregulate formate pe principiu etnic, ele constituind și unități cu misiuni speciale, după cum rezultă din exemplele redată anterior: *frumentarii*, *pedites et equites singulares*, *statores* etc⁵⁶. Bazându-ne pe textul *Istoriei Romane* a lui Ammianus Marcellinus, observăm o diferențiere clară a activității informative îndeplinită de *exploratores* și cea de *speculatores*. *Exploratores* desfășurau acțiuni de cercetare, ca unități operative, penetrând adânc în teritoriul inamic, spre deosebire de *speculator* care acționa „acoperit” și solitar⁵⁷. Opera antică face numeroase referiri la culegerea de informații a trupelor de cercetași, aceștia fiind numiți: *excursatores*⁵⁸, *procursatores*⁵⁹ și *proculcatores*⁶⁰.

Garda pretoriană și *equites singulares* asigurau corpul de pază al împăratului, respectiv al guvernatorilor de provincii, fiind trupe de elită. Garda pretoriană cuprindea

52. Domaszewski-Dobson 1967, 32-33; Breeze 1974, 269.

53. Southern 1989, 110-112, 124-126; Southern 2006, 227, cu toate discuțiile.

54. *ERE*, s.v. *exploratores*, 205.

55. Davies 1976, 134-144; Speidel 1983, 63-65; Rankov 2007, 55, 72.

56. Southern 1989, 84.

57. Lee 1993, 171.

58. Ammianus Marcellinus, *Istoria Romană*, XXIV, 1, 2.

59. Ammianus Marcellinus, XXV, 8, 4.

60. Ammianus Marcellinus, XXVII, 10, 10.

zece cohorte milliaria și număra aproximativ 10.000 de soldați. Pe lângă rolul de pază și protecție a împăratului, participau la parade militare, dar s-au dedat și la asasinat și crime. Conducătorul lor era *praefectus praetorio*, care răspundea în fața împăratului. Puterea acumulată în timp de prefectul praetoriului a fost cauza multor uzurpări și comploturi, căzând victime împărații pe care îi aveau în pază. Garda pretoriană a fost creată de Octavian Augustus, având garnizoana în *Castra Praetoria* din Roma. Implicațiile permanentelor comploturi și uzurpări, venalitatea pretorienilor, au dus la desființarea ei și distrugerea castrului din Roma de către Constantin cel Mare⁶¹.

Pe câmpul de luptă sunt documentate și alte unități militare cu rol de culegere de informații strategice, necesare succesului militar. Informațiile culese la fața locului erau apoi adunate și diseminate în cadrul statului major roman⁶².

Atragem atenția asupra unor personaje a căror importanță poate fi presupusă, nu și demonstrată clar. *Interpretes* erau persoane care intermediuau tranzacții comerciale, utilizate și ca traducători în relațiile Imperiului cu populațiile translimitane. Recrutați pe plan local, *interpretes* sunt prezenți atât în mediul civil, cât și în mediul militar, în Roma și în mediul provincial⁶³. În provincii, mai ales cele de graniță, aceștia erau integrați corpului de *apparitores* de pe lângă guvernatori. *Itinerarium Antonini* amintește acei *interpretes singularum linguarum*. Alte atestări apar la Quintus Curtius Rufus, Rufinus, Isidor din Sicilia, Orosius și Ulpian. Pentru interpreții din sfera armatei romane sunt revelatoare informațiile autorilor antici. Un pasaj din Caesar amintește cazul lui C. Valerius Procillus și M. Metius, trimiși să negocieze cu Ariovistus, dar și să culegă informații, pe care să le raporteze. Relatarea omului de stat roman precizează și pericolul la care au fost expuși cei doi⁶⁴. Relevanți în prezenta dezbateră sunt interpreții din zona de *limes* cu *Barbaricum*: *limes*-ul renan și *limes*-ul danubian. Cazul lui Marcus Ulpius Celerinus, atestat într-o inscripție de la Brigetio (Pannonia Inferior), constituie un argument al prezenței dacilor până în Slovacia, dar și rolul său deosebit: „*sal(ariarius) legionis I Ad(iutricis) p(ia) f(idelis) interpres Dacorum*”⁶⁵. Celerinus este prezent în contextul luptelor cu barbarii din timpul lui Caracalla și Maximinus Trax, el fiind angajat civil al legiunii⁶⁶.

La Aquincum (Pannonia Inferior) este atestat Marcus Aurelius Flavus, *interpes Germanorum*⁶⁷ și Caius, *interpres Sarmatorum*⁶⁸. Amândouă personajele au calitatea de a fi în *officium consularis*, servind în staff-ul guvernatorului⁶⁹. Pe baza surselor narrative despre utilizarea lor în mediul militar, se observă că activitatea interpreților nu se limita doar la tradus, ei putând fi folosiți și în scop de spionaj. Avantajele sunt lesne de înțeles:

61. Rankov – Hook 1994, 4-62.

62. Informațiile adunate de *venatores* și *exploratores*. Alte unități militare cu atribuții în supraveghere și culegere de informații staționate în teritoriile sarmaților din *Barbaricum*-ul vest dacic, în timpul lui Diocletian, sunt *vigiles* menționate în *Notitia Dignitatum*, *Occ.* XXXII, 41 – XXXIII, 48 *apud* Lee 1993, 179-180.

63. Stoian 2007, 165.

64. Caesar, *De Bello Gallico*, 47, 4-6.

65. *IDRE*, II, 273.

66. Stoian 2007, 168-169; Szabo 2014, 153-156.

67. *CIL III*, 10505.

68. *CIL III*, 14349.

69. Austin – Rankov 1995, 89.

deși romanizați, provin din aceste populații barbare; cunoscându-le limba, portul și obiceiurile, se puteau integra conspirat în mediul barbar și astfel, informațiile culese „la cald”, putând avea un caracter deosebit pentru armată și diplomația romană. În lipsa unor dovezi clare privitoare la activitatea interpreților, ideea o propunem ca ipoteză de lucru.

În culegerea de date despre teritoriile din afara *orbis Romanus*, un rol notabil par să-l fi avut negustorii, angrenați în comerțul transfrontalier cu populațiile barbare. *Negotiatores* se deplasau în scopuri materiale în afara graniței, dar permanentizarea acestor rute comerciale a creat necesitatea marcării lor pe suporturi cartografice – hărțile. Aceste *itinerarii* aveau marcate distanțele dintre localități, cursurile de apă, drumuri de acces. Este foarte posibil ca *negotiatores* să fi furnizat autorităților militare romane informațiile necesare întocmirii acelor *itinerarii picti*. Acțiunile militare romane în teritoriul inamic în scopul cuceririi sau pedepsirii indică o cunoaștere precisă a terenului, a căilor de comunicații, a centrelor fortificate inamice și a distanțelor calculate în *milia passum*⁷⁰. Un exemplu relevant îl avem în cele două războaie daco-romane, când armatele lui Traian înaintează pe coloane spre centrul de putere din zona Munților Șureanu.

Componenta civilă este bine documentată în istoriografia antică, fiind bazată pe delatori și delațiune. Autorii latini amintesc numeroasele acte de delațiune, unele veridice, altele inventate, îndreptate împotriva unor demnitari, a unor persoane publice, a creștinilor din Imperiul Roman. *Delatores* erau informatori sau acuzatori în Roma, iar acțiunile lor se bazau pe două legi – *lex Papia Poppaea* (legea privind conspirațiile) și *lex Iulia de maiestate* (legea trădării). Civili sesizau autorităților fapte și informații care puneau în pericol persoana împăratului⁷¹. Pe lângă sesizarea inițială, ei ofereau probe și depuneau mărturie în procesele de delațiune. Așa se face că în perioada Principatului, în urma sesizărilor unor delatori, făptuitorii erau acuzați de trădare sau complot, în conformitate cu „*lex maiestatis*”, acuzații fiind, de cele mai multe ori, judecați și condamnați⁷². Pedepsele erau extrem de dure: de la condamnarea la moarte și confiscarea averii sau a unei părți din aceasta, la exil și amenzi usturătoare. Procentul din averea condamnaților (până la 25% din avere), pe care îl obțineau delatorii, a dus la multe acte de denunț mincinos sau la apariția unor delatori de profesie. Aceștia serveau ca agenți de informații ai împăratului, ai prefectului praetoriului sau ai unor demnitari influenți⁷³. W. T. Sinnigen îi numea pe cei care culegeau informații – *curiosi*, echivalând cu delatorii, și nu cu *frumentarii*, cum credea autorul⁷⁴. Mulți împărați romani au luat măsuri împotriva denunțurilor false și, în sensul acesta, există numeroase mențiuni ale autorilor antici. Ofițerii romani și delatorii implicați în actele de mai sus practicau, în fapt, poliția politică aflată în slujba împăratului.

Categoriile militare romane cu caracter special, implicate în munca de informații,

70. Salway 2001, 22-26; Coulston 2001, 125-126.

71. *ERE*, s.v. *delatores*, 171.

72. *Maiestas* reprezintă conceptul roman de trădare, iar din secolul I a.Chr. este arma tiraniei imperiale. *Maiestas* a fost inclusă în *Lex Appuleia* (103 sau 100 a.Chr.), iar mai apoi în *Lex Iulia maiestatis*. Din epoca augustană, *maiestas* era asociată și cu persoana împăratului, insulta directă a acestuia echivala cu o crimă egală cu *perduellio*.

73. *ERE*, s.v. *delatores*.

74. Tertullian, *De fuga in persecutione*, 13, 3, susține că acești *curiosi* și *beneficiarii* aveau liste ale creștinilor; Sinnigen 1961, 72.

au îndeplinit acțiuni împotriva dușmanilor interni și externi, dar au acționat și ca o poliție politică. Misiunile lor complexe au necesitat abordarea unor forme noi, cu reminiscențe în contemporaneitate, iar când condițiile istorice au cerut-o s-a trecut la reorganizarea segmentelor informative ale Imperiului Roman. Considerăm că „serviciul secret” roman și-a pus amprenta asupra vieții politice și militare a Imperiului, influențând evoluția instituțională și istorică a statului roman. Manipularea datelor și informațiilor, coroborarea lor au determinat reacții ale împăraților împotriva dușmanilor personali sau ai statului, iar informațiile militare, care cuprindeau atât date despre forța inamicului, cât și studii de teren și a amplasamentelor fortificate, au garantat avantajul tehnico-tactic al armatei romane pe câmpurile de luptă. Deși formele contemporane de intelligence sunt net superioare celor dezbătute, observăm cutume perpetuate din secolele I-III p.Chr. și menținute, într-un mod sau altul, de-a lungul secolele de către moștenitorii latinității europene.

Bibliografie

Izvoare

AÉ

L'Année Épigraphique. Revue de publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine, Paris.

CIL

Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.

FHDR

Fontes Historiae Dacoromanae (= *Izvoare privind istoria României*), vol. I (1964), II (1970), București.

IDR

Inscripțiile Daciei Romane, București (IDR II – Gr. Florescu, C.C. Petolescu, *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. II. Oltenia și Muntenia, București, 1977).

IDRE

Petolescu, C. C., *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)*, vol. I, Ed. Enciclopedică, București, 1996.

ILS

Inscriptiones Latinae Selectae (editor H. Dessau), Berlin, 1892.

Ammianus Marcellinus

Ammianus Marcellinus, Istorie romană (Studiu introductiv, traducere, note și indice de Prof. David Popescu), Cluj-Napoca, 1982.

Aurelius Victor

Aurelius Victor, Liber de Caesaribus (ediție bilingvă, traducere M. Paraschiv, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de N. Zugravu), Iași, 2006.

Cassius Dio

Cassius Dio, *Istoria Romană*, vol. II, (studiu introductiv Gh. Ștefan, traducere A. Piatkowski), București, 1977.

Eusebius

Eusebius din Cesareea, *Istoria Eccleziastică*, în FHDR, II, p. 15-117.

Herodian

Herodian, *Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu*, (trad. R. Alexandrescu), București, 1960.

Tacitus

Publius Cornelius Tacitus, *Biografia lui Agricola*, (trad. E. Cizek), București, 2003.

Literatură modernă

Austin – Rankov 1995

- N. J. E. Austin, N. B. Rankov, *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*, Ed. Routledge, London.
Birley 2008
- A. R. Birley, Hadrian to the Antonines, *The Cambridge Ancient History*, 11, Ed. Cambridge University Press, New York, p. 132-194.
Breeze 1974
- D. J. Breeze, *The Organization of the Career Structure of the immunes and principales of the Roman Army*, Bonner Jahrbücher, 174, 1974, 245–292.
Campbell 2006
- B. Campbell, *The Roman Army. 31 B.C. – 337 A.D.*, Ed. Routledge, London – New York.
Clauss 1973
- M. Clauss, *Untersuchungen zu den principales des römischen Heeres von Augustus bis Diocletian. Cornicularii, speculatores, frumentarii*, Diss., Rhur-Universität, Bochum.
Coulston 2001
- J. Coulston, *Transport and Travel on the Coloumn of Trajan*, in *Travel and Geography in the Roman Empire*, Ed. Routledge, London – New York, p.106-137.
Cupcea 2008
- G. Cupcea, *Speculatores in Dacia. Missions and Careers*, ActaMN, 43-44/I, 2007-2008, p. 263-279.
Cupcea 2009
- G. Cupcea, *Soldier missions in limes provinces. Frumentarii in Dacia, Near and Beyond the Roman Frontier. Proceedings of a colloquim held in Târgoviște, 16-17 october 2008*, București, 2009, p. 305-314.
Davies 1976
- R. W. Davies, *Singulares and Roman Britain, Britannia*, 7, p. 134-144.
Domaszewski 1967
- A. von Domaszewski, B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Ed. Böhlau, Köln – Graz.
ERE
- M. Bunson, *Encyclopedia of The Roman Empire, ediție revizuită*, Ed. Facts On File, New York, 2002.
Faure 2003
- P. Faure, *Les Centurions Frumentaires et le Commandement des Castra Peregrina, Mélanges de l'Ecole française de Rome, Antiquité*, 115, p. 377-427.
Goldsworthy 2003
- A. Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, Ed. Thames & Hudson, London.
Jones 1992
- B. W. Jones, *The Emperor Domitian*, Ed. Routledge, London-New York-Routledge.
Lee 1993
- A. D. Lee, *Information and frontiers. Roman foreign relations in Late Antiquity*, Ed. Cambridge University Press, New York
Mann 1988
- J. C. Mann, *The Castra Peregrina and the „peregrini”*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 74, p. 148.
Mann 1988a
- J. C. Mann, *The Organization of Frumentarii*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 74, p. 149-150.
Paribeni 1905
- R. Paribeni, *Dei Milites Frumentarii dell' Approvvigionamento della Corte Imperiale*, in *Röm Mitt*, 20, Ed. Kaiserlich Deutsches Archäologisches Institut, Roma, p. 310–320.
Pribac 1996
- S. Pribac, *Despre frumentari în Dacia Romană*, *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, 2, p. 123-127.
Rankov – Hook 1994
- N. B. Rankov, R. Hook, *The Praetorian Guard, Osprey Military. Elite Series*, 50, Ed. Reed Consumer Books, London.
Rankov 1990
- N. B. Rankov, *Frumentarii, The Castra Peregrina and The Provincial officia*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 80, p. 176-182.

Rankov 1990 a

N. B. Rankov, *Singulares Legati Legionis: A Problem in the Interpretation of the Ti. Claudius Maximus Inscription from Philippi*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 80, p. 165-175.

Rankov 2007

N. B. Rankov, *Military Forces, The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. II, Cambridge University Press, New York, p. 30-75.

Salway 2001

B. Salway, *Travel, Itineraria and Tabellaria, Travel and Geography in the Roman Empire*, Ed. Routledge, London – New York, p. 22-66.

Sheldon 2005

R. M. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome: Trust in the Gods, but Verify*, Ed. Routledge, London – New York.

Sinnigen 1959;

W. G. Sinnigen, *Two Branches of the Late Roman Secret Service*, *The American Journal of Philology*, 80, p. 238-254

Sinnigen 1961

W. G. Sinnigen, *The Roman Secret Service*, *Classical Journal*, 57, p. 65-72

Sinnigen 1962

W. G. Sinnigen, *The origins of the frumentarii*, *Memoirs of American Academy in Rome*, 27, p. 213-224.

Southern 1989

P. Southern, *The Numeri of the Roman Imperial Army*, *Britannia*, 20, p. 81-140.

Southern 2006

P. Southern, *The Roman Army*, Ed. ABC Clío, Santa Barbara.

Speidel 1983

M. Speidel, *Exploratores: mobile elite units of Roman Army*, *Epigraphische Studien*, 13, p. 63-78.

Stoian 2007

G. Stoian, *Interpretes în lumea romană*, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 58, nr. 1-2, p. 165-169.

Szabó 2014

A. Szabó, *Interpex Dacorum – Commentarioli Ad RIU 590, Ephemeris Napocensis*, 24, 2014, p. 153-156.

Tănase-Muscalu 2014

T. Tiberiu, B. Muscalu, *Viewpoints on Roman traditions in the history of intelligence services, History and Civilization. EUBSR 2013 International Conference, II*, Ed. Italian Academic Publishing, 2014, p. 7-29.

Webografie

Caesar

Caesar, *De Bello Gallico*, în <http://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall1.shtml> (10.01.2015)

Hieronymus

Hieronymus, *In Abdiam*, în http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0347-0420,_Hieronymus,_In_Abdiam,_LT.pdf (10.01.2015).

SHA

Scriptores Historiae Augustae, în <http://www.thelatinlibrary.com/sha.html> (10.01.2015)

Tertullian

Tertullian, *De fuga in persecutione*, în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.fuga.shtml> (10.01.2015)